DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_10
УДК 340.130:343.98

Р. С. Кірін,

доктор юридичних наук, доцент, судовий експерт Дніпропетровського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України, м. Дніпро, Україна,

ORCID ID 0000-0003-0089-4086; Research ID AAO-5044-2020;

Scopus ID 57204162546, e-mail: kirinrs62@gmail.com

ЗМІСТ І СИСТЕМА ДЖЕРЕЛ СУДОВО-ЕКСПЕРТНОГО ПРАВА: ЗАГАЛЬНА ЧАСТИНА

Розглянуто загальні положення актів законодавства про судово-експертну діяльність та виокремлено складові їхніх приписів: поняття, термінологію, зміст, правову основу, завдання, принципи судово-експертної діяльності та їх зміст, суб'єктний та об'єктний склад судової експертизи, а також повноваження державних, міжвідомчих, відомчих і громадських органів у сфері державного регулювання й управління судово-експертною діяльністю. Визначено, що зміст більшості джерел судово-експертного права свідчить про диференціювання їхніх приписів, яке в особливій частині можна здійснювати за трьома родовими критеріями: видом суб'єкта судово-експертної діяльності (за ознаками відомчого підпорядкування, форми власності); видом судової експертизи; видом судочинства.

Наведено аргументи на доведення відсутності єдиної науково обґрунтованої системи пов'язаних між собою нормативно-правових актів судово-експертного законодавства, у результаті чого склалися соціальні передумови для систематизації судово-експертного законодавства у вигляді кодифікації. Обґрунтовано напрям максимально високого ступеня досконалості законодавства, формою вираження якої повинен стати Судово-експертний кодекс України.

Ключові слова: судово-експертні відносини, система джерел, загальна частина, судово-експертне право, норма права, судово-експертна діяльність.

Постановка наукової проблеми. У формальному (юридичному) розумінні джерела права являють собою офіційні форми зовнішнього вираження та закріплення правових норм, що діють у державі. Тобто це і є власне форма права — нормативно-правові акти (далі — *НПА*) компетентних органів державної влади, що містять певні вимоги щодо регулювання відповідних суспільних відносин. Саме в такому аспекті розглянуто джерела судово-експертного права, які проаналізовано у цьому дослідженні.

Дослідження джерел права як цілісної системи дає змогу визначити їх вплив на ефективність правового регулювання, адже саме на джерела права покладено значне навантаження в забезпеченні правозахисної та регулятивної (упорядкувальної) функцій правової системи.

Проблема дослідження джерел судово-експертного права як елемента національної правової системи постає сьогодні на часі. За допомогою вивчення їхніх системних властивостей збільшується можливість наукового прогнозування тенденції розвитку правової системи, визначення напрямів найбільш ефективних кроків щодо вдосконалення всього механізму правового регулювання сукупності судово-експертних відносин.

Аналіз основних досліджень і публікацій. Законодавчим основам судово-експертної діяльності (далі — *СЕД*) в Україні вітчизняні науковці присвятили значну кількість наукових досліджень, зокрема: В. М. Гаращук, Л. М. Головченко, В. Г. Гончаренко, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, В. К. Лисиченко, А. І. Лозовий, М. В. Салтевський, М. Я. Сегай, Е. Б. Сімакова-Єфремян, С. І. Тихенко, В. Ю. Шепітько, М. Г. Щербаковський та багато інших¹. Про актуальність дослідження цього питання свідчить розгляд Верховною Радою України проєкту Постанови КМУ (далі — *КМУ*) від 21.05.2020 р. № 3521 «Про схвалення Концепції першочергових заходів із подальшого здійснення судової реформи в Україні», а також доручення Кабінету Міністрів України вжити заходів у сферах правової політики, забезпечення прав і свобод людини і громадянина до 31.12.2020 р. щодо розроблення та внесення на розгляд Верховної Ради України, поміж іншого, законопроєкту про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо створення системи самоврядування судових експертів, запровадження рецензування висновку судового експерта та визначення граничних строків проведення судових експертиз².

Крім того, слід ураховувати й вимоги відомчих НПА, що регулюють певні суспільні відносини у сфері СЕД: Стратегії розвитку системи Міністерства внутрішніх справ України (далі — *МВС*) до 2020 року (схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15.11.2017 р. № 1023-р), Стратегії розвитку Експертної служби МВС України на період до 2020 року (затверджена наказом МВС від 15.03.2017 р. № 229) тощо.

Тож, **метою цієї статті** є дослідження передумов систематизації сучасного масиву правової основи СЕД в Україні та виявлення теоретично-прикладних особливостей формування змісту загальної частини системи джерел судово-експертного права.

¹ Див., наприклад: Гаращук В. Управлінські послуги — новий інститут чи нова помилка? Харків: Право, 2001 ; Головченко Л. М. Про необхідність вдосконалення законодавства про судово-експертну діяльність в Україні//*Криміналістика і судебна експертиза*. 2013. Вип. 58 (1). С. 5—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29__3 (дата звернення: 06.06.2020); Салтевський М. В. Криміналістика (у сучасному вигляді): підручник. Київ: Кондор, 2005 ; Іщенко А. В. Київський науково-дослідний інститут судових експертиз: погляд через призму історії//*Криміналістика і судова експертиза*. 2019. Вип. 64. С. 868—882 ; Сегай М. Я. Методологія судової ідентифікації. Київ: РІО МВД УССР, 1970. 253 с. ; Клименко Н. І. Судова експертологія. Курс лекцій. Київ: Ін Юре, 2007. 529 с. ; та ін.

² Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави: Указ Президента України від 08.11.2019 р. № 837/2019//*Офіційний вісник України*. 2019. № 24. С. 29. Ст. 1038.

Викладення основного матеріалу дослідження. Чинний Закон України «Про судову експертизу»¹ (далі — *Закон про СЕ*) у межах 26 статей, об'єднаних у 4 розділи, визначає правові, організаційні та фінансові основи СЕД з метою забезпечення правосуддя України незалежною, кваліфікованою й об'єктивною експертизою, орієнтованою на максимальне використання досягнень науки і техніки.

Практика застосування Закону про СЕ, як зазначають автори², з одного боку, підтвердила його необхідність як базового правового регулятора правовідносин у сфері СЕД, деякі його положення досі актуальні, але з другого — більшість норм цього Закону потребує системного вдосконалення й уточнення.

У теорії права правові норми за характером поділяють на: 1) класичні — такі правила поведінки, які слугують безпосереднім і самостійним регулятором суспільних відносин; 2) спеціалізовані — приписи нетипового характеру, що не мають властивостей та ознак, характерних для класичної моделі норми права³.

Аналіз класичних норм загальних положень Закону про СЕ. Більшість норм права спрямовано на безпосереднє регулювання суспільних відносин шляхом закріплення міри, зразку (правила) правомірної поведінки суб'єкта права, їх розглядають як норми-правила поведінки (класичні норми).

Аналіз загальних положень Закону про СЕ дає підстави виокремити в його змісті такі класичні норми.

1. Максимальне збереження об'єктів дослідження (ст. 5) — за функціональною спрямованістю це регулятивна норма права, яка визначає міру правомірної поведінки суб'єктів під час проведення судових експертиз; за способом правового регулювання, який є основою правил їхньої поведінки, ця норма є уповноважувально-зобов'язальною, оскільки поєднує у собі дозвіл (об'єкти дослідження можуть бути пошкоджені або витрачені) та зобов'язання (пошкодження або витрачання об'єкта дозволено лише тією мірою, якою це необхідно для його дослідження). Тобто суб'єкт проведення судової експертизи повинен вживати заходи щодо збереження наданих об'єктів, аби не допустити їх витрачання (знищення) або пошкодження.

Іноді цей припис розглядають як норму-принцип (похідна норма права, що передбачає наявність основної), проте, якщо розглядати «принцип»

¹ Про судову експертизу: Закон України від 25.02.1994 р. № 4038-XII (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12?find=1&text> (дата звернення: 06.06.2020).

² Лозовий А. І., Сімакова-Єфреман Е. Б. Актуальні питання реформування законодавства у сфері судово-експертної діяльності в Україні//*Теорія та практика судової експертизи і криміналістики*. 2014. Вип. 14. С. 158.

³ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., Бенедик І. В., Биля-Сабадаш І. О., Богачова Л. Л., Вовк Д. О. та ін. Загальна теорія держави і права: підручник для студ. юр. спец. вищ. навч. закл./за ред. М. В. Цвіка, О. В. Петришина; Нац. юр. акад. України ім. Ярослава Мудрого. Харків: Право, 2011. 584 с.

як найбільш загальну та стабільну імперативну вимогу, закріплену в праві, то зазначену вимогу, передусім, слід розглядати як завдання судової експертизи, обов'язок судового експерта, причому зовсім не імперативного характеру, оскільки, *по-перше*, під час дослідження об'єкт може бути і пошкоджено, і знищено (як з дозволу чи згоди, так і без них); *по-друге*, за характером певних видів дослідження зберегти об'єкт просто неможливо; *по-третьє*, пошкодження або витрачання об'єкта більшою мірою, аніж це необхідно для дослідження, може тягнути за собою лише дисциплінарну чи матеріальну відповідальність експерта й лише за наявності її підстави (трудового дисциплінарного, майнового правопорушення) та умов настання: а) прямої дійсної шкоди; б) протиправної поведінки експерта; в) вини в діях чи бездіяльності експерта; г) прямого причинового зв'язку між протиправною і винною дією чи бездіяльністю експерта та шкодою, яка настала; *по-четверте*, основна норма права, яка б визначала коло об'єктів СЕД загалом та експертизи (дослідження) зокрема, у Законі про СЕ відсутня.

2. Забезпечення умов праці судового експерта за місцем знаходження об'єктів дослідження (ст. 6) — регулятивна, зобов'язальна норма права, яка зобов'язує суб'єктів призначення (замовлення) судової експертизи забезпечити судовому експертові безперешкодний доступ до об'єкта дослідження й належні умови праці у разі, якщо судову експертизу необхідно провести на місці події або за місцем знаходження об'єкта дослідження.
3. Суб'єкти судово-експертної діяльності (ст. 7) — регулятивна, уповноважувальна норма права, що визначає суб'єктивні права, тобто дозвіл на здійснення уповноваженими особами СЕД; крім того, ч. 3 цієї статті за методом правового регулювання є імперативною, а за обсягом (сферою) дії — спеціальною, оскільки враховує своєрідність та особливості судово-експертних відносин щодо виключного права конкретного кола суб'єктів на здійснення СЕД, пов'язаної з проведенням певних видів експертиз.

Відносини організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення (далі — *НМЗ*) СЕД наразі врегульовано приписами ст. 8 Закону про СЕ, які розподілено на чотири специфічні частини: 1) організація НМЗ СЕД та організаційно-управлінські засади діяльності державних спеціалізованих установ (далі — *ДСУ*); 2) Координаційна рада з проблем судової експертизи (далі — *Координаційна рада*); 3) атестація та державна реєстрація методик проведення судових експертиз; 4) міжвідомчий науково-методичний збірник «Криміналістика та судова експертиза».

Припис ч. 1 ст. 8 є регулятивною (правоустановчою), зобов'язальною нормою права, що закріплює зміст обов'язкової поведінки суб'єктів СЕД, а саме — міністерств та інших центральних органів виконавчої влади (далі — *ЦОВВ*) щодо організації НМЗ СЕД та організаційно-управлінських засад діяльності ДСУ.

Інші три частини цієї статті (частини 2—4) за своєю природою також виглядають уповноважувально-зобов'язальними, причому, якщо у ч. 4 ст. 8 Закону про СЕД визначено юридичний обов'язок безпосередньо конкретно-го суб'єкта (Міністерства юстиції України, далі — *Мін'юст*) вчиняти певні позитивні дії (забезпечити видання), то у частинах 2 та 3 такий обов'язок, по-перше, не адресовано певному суб'єктові, а, по-друге, він має бланкетне відсилання до підзаконного акту КМУ, якому Закон надає право визначити зобов'язаного суб'єкта і щодо діяльності Координаційної ради, і щодо ате-стації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз.

Щодо першого, то уряд у своїй Постанові¹ визначив, що саме на Мін'юст покладено обов'язки щодо Координаційної ради: а) затвердження наказом її персонального складу; б) організаційно-технічне забезпечення її роботи.

Слід відзначити необґрунтоване посилання на ст. 8 Закону про СЕ, зроблене в наказі Мін'юсту², яким затверджено Положення про науко-во-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України (далі — *Науково-консультативна рада*), оскільки зміст приписів закону та підзаконного акту подібних підстав не дає — Координаційна рада та Науково-консультативна рада є двома різни-ми консультативно-дорадчими органами з двома різними персональними складами: а) перший здійснює діяльність на підставі Постанови КМУ, дру-гий — наказу Мін'юсту; б) перший (міжвідомчий) має на меті вироблення єдиних підходів до організації СЕД та розв'язання найважливіших питань розвитку судової експертизи, які мають міжвідомчий характер, другий (ві-домчий) — створений Мін'юстом з метою вдосконалення наукової роботи, сприяння підвищенню результативності наукових розробок і якості ек-спертної діяльності науково-дослідних установ судових експертиз (далі — *НДУСЕ*), що належать до сфери управління Мін'юсту, та судових експертів, які не є працівниками ДСУ. Отже, у Законі про СЕ йдеться виключно про міжвідомчу Координаційну раду і аж ніяк не про консультативно-дорадчі відомчі органи.

Об'єднує ці органи те, що, відповідно до Положення про Мін'юст³, останній забезпечує організацію їхньої роботи. Крім того, саме Мін'юст визначено як орган, що координує діяльність міністерств та інших ЦОВВ із питань розвитку судової експертизи.

¹ Про затвердження Положення про Координаційну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: Постанова КМУ від 16.11.1994 р. № 778 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF> (дата звернення: 06.06.2020).

² Про затвердження Положення про науково-консультативну та методичну раду з проблем судової експертизи при Міністерстві юстиції України: наказ Мін'юсту України від 27.03.2012 р. № 470/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#n16> (дата звернення: 06.06.2020).

³ Про затвердження Положення про Міністерство юстиції України: Постанова КМУ від 02.07.2014 р. № 228 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF?find=1&text> (дата звернення: 06.06.2020).

Так само у відомчому векторі Міністерство внутрішніх справ України (далі — МВС) згідно з Положенням ¹, організовує в порядку, визначеному законодавством, провадження науково-дослідної діяльності у сфері судової експертизи, а для розгляду наукових рекомендацій і проведення фахових консультацій з основних питань діяльності МВС може утворювати постійні або тимчасові консультативні, дорадчі й інші допоміжні органи. Однак, якщо наказ МВС України від 15.06.2012 р. № 540 «Про утворення Консультативно-експертної ради при МВС України» утратив чинність з наказом МВС України від 26.04.2019 р. № 333, то у структурі Експертної служби МВС забезпеченню належної якості наукових досліджень та нарощуванню її наукового потенціалу сприяє діяльність наукової ради Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру (далі — ДНДЕКЦ) МВС України (до 2013 р. — координаційно-методична рада) — колегіального дорадчого органу управління науковою, науково-технічною, експертною і нормотворчою діяльністю, функціонування якого здійснюється згідно з Положенням про наукову раду ДНДЕКЦ МВС України, затвердженим наказом МВС України від 23.09.2013 р. № 914 ².

Відносини, визначені ч. 3 ст. 8 Закону про СЕД, передбачають їх підзаконне регулювання КМУ, що, власне, і зроблено відповідною Постановою ³, у якій, зі свого боку, є кілька відсилань, що певною мірою сприяють розширенню бази судово-експертного права, а саме: 1) вимоги щодо оформлення методик судовими експертами, які не є працівниками ДСУ, визначає Мін'юст; 2) результати атестації методик розглядають наукові ради ДСУ, які діють відповідно до Закону України «Про наукову і науково-технічну діяльність»; 3) державну реєстрацію методик проводить Мін'юст, який є держателем Реєстру методик проведення судових експертиз (далі — *Реєстр*) і визначає організаційні та методологічні принципи його ведення; 4) методику, подані для державної реєстрації, розглядає Координаційна рада.

Своїм наказом Мін'юст затвердив Порядок ведення Реєстру ⁴, відповідно до якого функції держателя Реєстру покладено на структурний підрозділ

¹ Про затвердження Положення про Міністерство внутрішніх справ України: Постанова КМУ від 28.10.2015 р. № 878 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF?find=1&text> (дата звернення: 06.06.2020).

² Діяльність наукової та редакційно-видавничої рад ДНДЕКЦ МВС України. URL: <https://dndec.mvs.gov.ua> (дата звернення: 06.06.2020).

³ Про затвердження Порядку атестації та державної реєстрації методик проведення судових експертиз: Постанова КМУ від 02.07.2008 р. № 595 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF> (дата звернення: 08.06.2020).

⁴ Про затвердження Порядку ведення Реєстру методик проведення судових експертиз: наказ Мін'юсту України від 02.10.2008 р. № 1666/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> (дата звернення: 08.06.2020).

Мін'юсту, що виконує функції організаційно-управлінського та науково-методичного забезпечення, а також спрямування і контроль за діяльністю НДУСЕ, які належать до сфери управління Мін'юсту, та судових експертів, які не є працівниками ДСУ (наразі — це Департамент експертного забезпечення правосуддя).

Адміністратором Реєстру є державне підприємство «Національні інформаційні системи», що забезпечує технічне й технологічне створення та супровід програмного забезпечення Реєстру, надання доступу до Реєстру, забезпечує збереження й захист даних, які містить Реєстр¹.

Важливою нормою щодо НМЗ СЕД є надана зазначеним наказом Мін'юсту змога поряд з атестованими методиками під час проведення судових експертиз використовувати також джерела інформації, які не підлягають атестації та є обов'язковими для застосування на території України, зокрема: НПА й нормативні документи (міжнародні, національні та галузеві стандарти, технічні умови, правила, норми, положення, інструкції, рекомендації, переліки, настановчі документи Держспоживстандарту України), а також чинні республіканські стандарти колишньої УРСР і державні класифікатори, галузеві стандарти та технічні умови колишнього СРСР тощо.

Крім того, у разі потреби під час проведення експертиз також можна послуговуватись науково-технічною та довідковою літературою, перелік якої затверджується наказом Мін'юстом та не є вичерпним², інформаційними базами даних з мережі «Інтернет», а також програмними продуктами, рекомендованими для використання в експертній практиці рішенням Координаційної ради.

Щодо припису ч. 4 ст. 8 Закону про СЕД, яким на Мін'юст покладено обов'язок забезпечити видання міжвідомчого науково-методичного збірника «Криміналістика та судова експертиза» (видавцем і засновником якого є Київський науково-дослідний інститут судових експертиз Мін'юсту), то, незважаючи на об'єктивно існуючий авторитет цього видання поміж фахівців цієї спеціалізації, його реєстрацію й індексацію на платформах «Наукова періодика України», *Index Copernicus International*, *Google Scholar*, присвоєння ідентифікатора Міжнародного стандарту DOI, станом на сьогодні це видання відсутнє у Переліку наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати дисер-

¹ Деякі питання щодо визначення адміністратора Єдиних та Державних реєстрів, держателем яких є Міністерство юстиції України: наказ Мін'юсту України від 25.06.2015 р. № 1059/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0754-15> (дата звернення: 08.06.2020).

² Про затвердження переліків рекомендованої науково-технічної та довідкової літератури, що використовується під час проведення судових експертиз: наказ Мін'юсту України від 30.07.2010 р. № 1722/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> (дата звернення: 08.06.2020).

таційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії (затверджено наказом Міністерства освіти і науки України від 14.05.2020 р. № 627). У Реєстрі наукових фахових видань України збірник належить до категорії «нефахове видання»¹, імовірно, через несвоєчасне дотримання окремих обов'язкових вимог².

Так само невизначена ситуація спостерігається в інших профільних виданнях сфери СЕД: збірнику наукових праць «Теорія та практика судової експертизи і криміналістики» (засновники: Харківський науково-дослідний інститут судових експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса; Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого) та науково-практичному збірнику «Криміналістичний вісник» (засновники: ДНДЕКЦ МВС України, Національна академія внутрішніх справ).

Перелік наукових фахових видань України з юридичних наук містить названі видання, однак, у Законі про СЕ вони чомусь відсутні.

Цікавим для аналізу уявляється зміст ст. 9 Закону про СЕ. Так, ч. 1 цієї статті покладає обов'язок ведення державного Реєстру атестованих судових експертів на Мін'юст, проте, перед тим як судового експерта буде внесено до цього Реєстру, він має бути атестованим відповідно до Закону про СЕ. Відсильний спосіб викладу норми права у цій статті щодо теоретичних положень нормотворення мав би передбачати відсилання до конкретної статті цього Закону, а зміст останньої також не заповнює брак правоустановчих норм, адже ч. 4 ст. 16 у бланкетний спосіб делегує повноваження визначення Порядку проведення атестації та присвоєння чи позбавлення кваліфікаційних класів судового експерта міністерствам та іншими ЦОВВ, до сфери управління яких належать ДСУ, що здійснюють СЕД.

При цьому, за наявності у зазначених органах відомчих порядків і положень, загальною нормою є те, що судових експертів ДСУ вносять до Реєстру за поданням керівників цих установ або голів експертно-кваліфікаційних комісій, якими присвоєно кваліфікацію судового експерта, а судових експертів, які не є працівниками ДСУ, вносять до Реєстру на підставі заяви судового експерта³.

Відповідно до ч. 2 ст. 9 Закону про СЕ особа або орган, які призначають або замовляють судову експертизу, уповноважені вибирати, якщо інше не визначено законом, доручення її проведення: а) судовим експертам, яких

¹ Реєстр наукових фахових видань України. URL: <http://nf.v.ukrintei.ua> (дата звернення: 06.06.2020).

² Про затвердження Порядку формування Переліку наукових фахових видань України: наказ Міністерства освіти і науки України від 15.01.2018 р. № 32 (зі змінами та доповненнями)//*Офіційний вісник України*. 2018. № 20. С. 155. Ст. 677.

³ Про затвердження Порядку ведення державного Реєстру атестованих судових експертів: наказ Мін'юсту України від 29.03.2012 р. № 492/5 (зі змінами та доповненнями). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12> (дата звернення: 08.06.2020).

внесено до державного Реєстру; б) іншим фахівцям з відповідних галузей знань. Формально така норма має обмежено диспозитивний характер, оскільки, з одного боку, суб'єкти доручення можуть вибирати суб'єктів проведення експертизи, а з іншого — такий вибір може бути обмежений Законом. Щодо останнього, то (на відміну від положень ч. 1 ст. 7 Закону про СЕ, що визначають суб'єктний склад СЕД, яка має здійснюватися у порядку й на умовах, визначених цим Законом) на суб'єктний склад проведення судової експертизи визначена ймовірність бланкетного обмеження Законом без конкретизації останнього.

Утім, зміст більшості джерел судово-експертного права свідчить про те, що диференціювання їхніх приписів (виокремлення особливості) можна здійснювати за трьома родовими критеріями: 1) видом суб'єкта СЕД; 2) видом судової експертизи; 3) видом судочинства.

Якщо останній визначено відповідним процесуальним кодексом, то перші два критерії, окрім цього, є приписами Закону про СЕ. Так, згідно з ч. 3 ст. 7 імперативно визначено, що виключно ДСУ здійснюють СЕД, пов'язану з проведенням криміналістичних, судово-медичних і судово-психіатричних експертиз.

Усвідомлюючи, що згадана проблема (на тлі її новизни й актуальності для правозастосовчої практики) потребує окремого ґрунтовного дослідження, звернімо увагу на визначення особи «експерта», наведене у процесуальному законодавстві:

- 1) експертом може бути особа, яка має спеціальні знання, необхідні для з'ясування відповідних обставин справи (ст. 69 Господарського процесуального кодексу України, ст. 72 Цивільного процесуального кодексу України, ст. 68 Кодексу адміністративного судочинства України);
- 2) експертом у кримінальному провадженні є особа, яка: 2.1) має наукові, технічні або інші спеціальні знання; 2.2) має право відповідно до Закону України «Про судову експертизу» на проведення експертизи; 2.3) отримала доручення провести дослідження об'єктів, явищ і процесів, що містять відомості про обставини вчинення кримінального правопорушення, та дати висновок з питань, які виникають під час кримінального провадження і стосуються сфери її знань (ст. 69 Кримінального процесуального кодексу України).

Окремого розгляду вимагає також співвідношення можливих інтерпретацій поняття особи експерта, як-от: «особі достатньо володіти необхідними знаннями» та «особі необхідно володіти достатніми знаннями».

Аналіз спеціалізованих норм і загальних положень Закону про СЕ. Спеціалізовані норми права виконують субсидіарну (додаткову) функцію у правовому регулюванні та позбавлені традиційної триелементної логічної структури, характерної для норм права як класичного припису, а мають нетрадиційну, нетипову структуру. Ці норми є досить неоднорідними за своїм характером, змістом і цільовим призначенням і, зі

свого боку, диференціюються на дві групи: 1) відправні норми; 2) інші спеціалізовані (похідні) норми.

Особливе призначення відправних норм полягає у визначенні вихідних засад, основ правового регулювання суспільних відносин. Завдяки цим приписам визначають цілі, завдання, принципи, межі й методи правового регулювання. Вони є носіями духу права та мають важливе значення як у нормотворчому процесі, так і для тлумачення класичних норм права. Іноді їх іменують системоутворювальними нормами. До відправних належать норми-засади, норми-завдання, норми-принципи тощо. Інші спеціалізовані норми умовно поділяють на дві підгрупи: 1) системозберігальні норми; 2) системоспрошувальні норми ¹.

Спеціалізовані норми функціонально походять від регулятивних та охоронних норм як результат їх розвитку й удосконалення та містяться переважно у преамбулах і загальних частинах законодавчих актів.

Так, у розділі 1 Закону про СЕ «Загальні положення» зазначено такі види похідних норм права:

- 1) норма-дефініція (дефінітивна норма) — нормативний припис, що містить визначення правового поняття (поняття судової експертизи, ст. 1);
- 2) норма-принцип — найбільш загальні та стабільні імперативні вимоги, закріплені в праві, які є концентрованим виразом найважливіших сутнісних рис і цінностей, що характерні для цієї системи права, і визначають її характер та напрями подальшого розвитку (принципи СЕД, ст. 3);
- 3) норма-гарантія (забезпечувальна норма) — безпосередньо визначений нормативний припис про гарантії незалежності судового експерта і правильності його висновку (ст. 4); окремого розгляду при цьому потребує співвідношення та зміст принципів «незалежність судового експерта» і «незалежність СЕД», а також розуміння терміна «правильність висновку».

Ще однією новелою Закону про СЕ є припис ст. 7-1 «Підстави проведення судової експертизи», безпосередньо пов'язаної з нормами ч. 1 ст. 7 та ч. 2 ст. 9 цього Закону, зважаючи на яку підставою проведення судової експертизи можуть бути: 1) відповідне судове рішення; 2) відповідне рішення органу досудового розслідування; 3) договір з експертом; 4) договір з експертною установою. Останні дві є підставами для проведення експертизи на замовлення інших осіб.

Щодо принципу незалежності судового експерта, а звідси — й об'єктивності його висновків, положення може, на думку І. В. Пирого, змінитися з поступовим переходом до змагального кримінального процесу, у якому кожна зі сторін — обвинувачення та захисту — зможе залучати до проведення досліджень експертів на свій розсуд. Вивчення дії принципу

¹ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., Бенедик І. В., Биля-Сабадаш І. О., Богачова Л. Л., Вовк Д. О. та ін. Зазнач. твір. С. 239—240.

незалежності судового експерта в умовах змагального кримінального процесу є перспективним напрямом для подальших наукових розробок ¹.

До цього Н. І. Клименко зазначає, що Закон про СЕ, враховуючи загальні тенденції розвитку вітчизняного законодавства, заклав основи вдосконалення норм окремих галузей права, що регулюють експертну діяльність, створив підґрунтя для подальших наукових досліджень теорії та практики судової експертизи, що дало змогу реалізувати принцип змагальності судових експертів у судочинстві. На практиці почали застосовувати проведення експертиз у недержавних установах незалежними експертами. Такі експертизи здобули назву та статус незалежних (альтернативних) конкурентних експертиз ².

Ще раніше, на рівні Рекомендаційного законодавчого акту (ст. 289 Модельного Кримінально-процесуального кодексу для держав — учасниць Співдружності Незалежних Держав від 17.02.1996 р.) поміж прав підозрюваного й обвинуваченого під час призначення та проведення експертизи було передбачене право: 1) заявити відвід експертів; 2) просити про призначення експерта з-поміж названих ним осіб; 3) провести альтернативну експертизу за власною ініціативою та своїм коштом і вимагати залучення її висновку до кримінальної справи.

Отже, принцип змагальності судового процесу поширюється за цих обставин і на судову експертизу, тобто на сторони судового процесу щодо свободи в наданні ними суду своїх доказів (висновків експертів) і в доведенні перед судом їхньої переконливості.

Зрештою, ст. 2 загальних положень Закону про СЕ «Законодавство України про судову експертизу», що містить дві частини, являє собою симбіоз двох норм:

- 1) норми-засади — нормативний припис, що в узагальненому вигляді закріплює певні елементи судово-експертних відносин, зокрема, джерела їх регулювання (до яких належать: а) Закон про СЕ; б) інші НПА);
- 2) колізійної норми (норми-арбітру) — норми, що визначає правила вибору норми права, яка підлягає застосуванню за умови розбіжності між нормами (якщо міжнародним договором, згода на обов'язковість якого надано Верховною Радою України, визначено інші правила, аніж передбачені законодавством України про судову експертизу, то застосовують правила міжнародного договору України).

Висновки. На підставі викладеного вище запропоновано такі узагальнення.

¹ Пиріг І. В. Принципи судово-експертної діяльності та їх співвідношення з принципами судової експертології//*Правова позиція*. 2016. № 1. С. 112.

² Клименко Н. І. Закріплення у КПК України принципу змагальності й незалежності судових експертів//*Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2013. № 1. С. 20—21.

Побудова (юридична конструкція) загальної частини Закону про СЕ щодо юридичної техніки загалом і нормотворчої зокрема (системи правил та нематеріальних засобів вираження змісту НПА, застосування яких забезпечує повноту, стислість, точність, чіткість, ясність і несуперечність НПА та системні зв'язки між ними ¹) сьогодні являє собою приклад законотворчого анахронізму, що не відповідає ані змістовним, ані формальним вимогам культури правотворчості, яка передбачає логічно послідовний виклад змісту закону та його впорядкованість, чітко витриманий професійний стиль і зрозумілу та доступну мову, оскільки досконалість тексту закону безпосередньо кореспондує з ускладненнями під час його виконання, дотримання й застосування.

У розділі Закону про СЕ «Загальні положення» об'єднано класичні та похідні норми різноманітних видів (регулятивні, уповноважувальні, зобов'язальні, диспозитивні, імперативні, змішані, норми-засади, норми-арбітри (колізійні норми), норми-дефініції (дефінітивні норми), норми-принципи, норми-гарантії (забезпечувальні норми)), що свідчить про недостатню наукову обґрунтованість розташування судово-експертних правових норм та інститутів відповідно до їхньої ролі в регулюванні відносин у сфері СЕД, адже загальна частина Закону про СЕД мала б містити відповідні приписи із загальними положеннями правового регулювання СЕД, дія яких поширюється на всі регульовані судово-експертні відносини. Натомість, зміст більшості джерел судово-експертного права свідчить про те, що диференціювання їхніх приписів в особливій частині можна здійснювати за трьома родовими критеріями: 2.1) видом суб'єкта СЕД (за ознаками відомчості, власності); 2.2) видом судової експертизи; 2.3) видом судочинства.

Оперативне подолання множини відомчих НПА, що регулюють певні, по суті — загальні, міжвідомчі інститути судової експертизи, як-от підготовка й атестація судових експертів, їхня спеціалізація та підвищення кваліфікації тощо, має відбутися шляхом їх уніфікації зі створенням єдиної системи, затвердженої не відомчим, а як мінімум — урядовим НПА.

Загальні приписи визначають мету та предмет закону (сферу відносин, яку він регулює), а також принципи галузі права, законодавства або окремого інституту. Приписи загального характеру в законі необхідні для кращого розуміння суті та мети конкретних приписів і їх змісту. Розділ законодавчого акту у сфері СЕД, у якому об'єднано загальні положення, пропонується реалізувати з використанням приписів, що визначають: 3.1) поняття, термінологію, зміст, правову основу, завдання, принципи СЕД; 3.2) зміст принципів СЕД; 3.3) суб'єктів СЕД та об'єктів судової експертизи; 3.4) повноваження державних, міжвідомчих, відомчих і громадських органів щодо державного регулювання й управління СЕД.

¹ Цвік М. В., Петришин О. В., Авраменко Л. В., Бенедик І. В., Биля-Сабаш І. О., Богачова Л. Л., Вовк Д. О. та ін. Зазнач. твір. С. 303.

Характерними ознаками вітчизняного судово-експертного законодавства давно стали відсутність єдиної науково обґрунтованої системи пов'язаних між собою НПА, обмеженість законодавчого та громіздкість підзаконного рівнів, накладення одного акту на інший, протиріччя і прогалини правового регулювання, у результаті чого виникли соціальні передумови його систематизації й не тільки у вигляді окремих інкорпорацій¹, а й у його вищій формі — кодифікації, адже саме вона покликана забезпечити максимально високий ступінь досконалості законодавства, сприяти його розумінню, застосуванню та реалізації, а формою її вираження має стати Судово-експертний кодекс України. Це цілком відповідатиме імперативному припису п. 14 ч. 1 ст. 92 Конституції України, згідно з яким засади судової експертизи мають визначати виключно закони України й лише кодифікація спрямована на створення єдиного, систематизованого НПА, який визначає правові основи будь-якої галузі права.

References

- Deiaki pytannia shchodo vyznachennia administratora Yedynykh ta Derzhavnykh reiestriv, derzhatelem yakykh ye Ministerstvo yustytisii Ukrainy: nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy* 25.06.2015. № 1059/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0754-15> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].
- Diialnist naukovoї ta redaktsiino-vydavnychoї rad DNDEKTs MVS Ukrainy*. URL: <https://dndekc.mvs.gov.ua/> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].
- Harashechuk, V. (2001). *Upravliniski posluhy-novi instytut chy nova pomylka?* Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].
- Holovchenko, L. M. (2013). Pro neobkhdnist vdoskonalennia zakonodavstva pro sudovo-ekspertnu diialnist v Ukraini. *Kriminalistika i sudebnaia ekspertiza*. Vyp. (1). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/krise_2013_58%281%29_3 (data zvernennia: 06.06.2020) [in Ukrainian].
- Ishchenko, A. V. (2019). Kyivskiyi naukovy-doslidnyi instytut sudovykh ekspertyz: pohliad cherez pryzmu istorii. *Kryminalistyka i sudova ekspertiza*. Vyp. 64 [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2007). *Sudova ekspertolohiia*. Kurs lektsii. Kyiv: In Yure [in Ukrainian].
- Klymenko, N. I. (2013) Zakriplennia u KPK Ukrainy pryntsyphu zmahalnosti y nezalezhnosti sudovykh ekspertiv. *Yurydychnyi chasopys Natsionalnoi akademii vnutrishnikh sprav*. № 1 [in Ukrainian].
- Lozovyi, A. I. (2014) Aktualni pytannia reformuvannia zakonodavstva u sferi sudovo-ekspertnoi diialnosti v Ukraini. *Teoriia ta praktyka sudovoї ekspertyzы i kryminalistyky*. Vyp. 14 [in Ukrainian].
- Pro nevidkladni zakhody z provedennia reform ta zmitsnennia derzhavy: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 8 lystopada 2019 r. № 837/2019. *Ofitsiyni visnyk Prezidenta Ukrainy* vid 19.11.2019. № 24, stor. 29, st. 1038 [in Ukrainian].
- Pro sudovu ekspertyzu*: Zakon Ukrainy vid 25 liutoho 1994 r. № 4038-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4038-12?find=1&text> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].

¹ Судово-експертне право: хрестоматія у 4 т.: систематизов. зб. норм.-прав. актів/за заг. ред. Р. С. Кіріна та В. М. Коротаєва. Дніпро: Дніпропетровський НДЕКЦ, 2019.

- Pro zatverdzhennia perelikiv rekomendovanoi naukovo-tekhnichnoi ta dovidkovoi literatury, shcho vykorystovuietsia pid chas provedennia sudovykh ekspertyz:* nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy 30.07.2010 № 1722/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v1722323-10> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Koordynatsiinu radu z problem sudovoi ekspertyzy pry Ministerstvi yustytisii Ukrainy:* postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 16 lystopada 1994 r. № 778 (u redaktsii postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 23 travnia 2007 r. № 770). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/778-94-%D0%BF> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo vnurishnikh sprav Ukrainy:* postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 28 zhovtnia 2015 r. № 878. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/878-2015-%D0%BF?find=1&text> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ministerstvo yustytisii Ukrainy:* postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 lypnia 2014 r. № 228 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/228-2014-%D0%BF?find=1&text> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro naukovo-konsultatyvnu ta metodychnu radu z problem sudovoi ekspertyzy pry Ministerstvi yustytisii Ukrainy:* nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 27.03.2012 № 470/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0460-12#n16> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Poriadku atestatsii ta derzhavnoi reiestratsii metodyk provedennia sudovykh ekspertyz:* postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 2 lypnia 2008 r. № 595. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/595-2008-%D0%BF> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Poriadku formuvannia Pereliku naukovykh fakhovykh vydan Ukrainy:* nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 15.01.2018 № 32. Ofitsiinyi visnyk Ukrainy vid 13.03.2018. № 20, stor. 155, st. 677 [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia derzhavnoho Reiestru atestovanykh sudovykh ekspertiv:* nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 29.03.2012 № 492/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0484-12> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].
- Pro zatverdzhennia Poriadku vedennia Reiestru metodyk provedennia sudovykh ekspertyz:* nakaz Ministerstva yustytisii Ukrainy vid 02.10.2008 № 1666/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0924-08> (data zvernennia 08.06.2020) [in Ukrainian].
- Pyrih, I.V. (2016). Pryntsypy sudovo-ekspertnoi diialnosti ta yikh spivvidnoshennia z pryntsypamy sudovoi ekspertolohii. *Pravova pozytsiia*. № 1 [in Ukrainian].
- Reiestr naukovykh fakhovykh vydan Ukrainy.* URL: <http://nf.v.ukrintei.ua/> (data zvernennia 06.06.2020) [in Ukrainian].
- Salteviskyi, M. V. (2005). *Kryminalistyka (u suchasnomu vyhliadi): pidruch.* Kyiv: Kondor [in Ukrainian].
- Sehai, M. Ya. (1970). *Metodolohiia sudovoi identyfikatsii.* Kyiv: RYO MVD USSR [in Ukrainian].
- Sudovo-ekspertne pravo.* (2019). Khrestomatiiu u 4 t. systematyzov. zb. norm.-prav. aktiv. M-vo vnur. sprav Ukrainy, Dnopr. nauk.-dosl. Ekspert.-kryminal. tsentr; R.S. Kirina ta V.M. Korotaieva (Eds). Dnipro: Zhurfond [in Ukrainian].

Zahalna teoriia derzhavy i prava. (2011). Pidruch. dlia stud. yuryd. spets. vyshch. navch. Zakl. M. V. Tsvika, O. V. Petryshyna (Eds). Nats. yuryd. akad. Ukrainy im. Yaroslava Mudroho. Kharkiv: Pravo [in Ukrainian].

Р. С. Кирич

СОДЕРЖАНИЕ И СИСТЕМА ИСТОЧНИКОВ СУДЕБНО-ЭКСПЕРТНОГО ПРАВА: ОБЩАЯ ЧАСТЬ

Проблема исследования источников судебно-экспертного права как элемента национальной правовой системы на сегодняшний день становится всё более насущной. С помощью изучения их системных свойств повышается возможность научного прогнозирования тенденции развития правовой системы, определение направлений наиболее эффективных шагов по совершенствованию всего механизма правового регулирования комплекса судебно-экспертных отношений.

Целью статьи является исследование предпосылок систематизации современного массива правовой основы судебно-экспертной деятельности в Украине и выявления теоретически-прикладных особенностей формирования содержания общей части системы источников судебно-экспертного права.

Для раскрытия проблемы и предмета исследования, а также для выполнения поставленных задач был использован метод синтеза, который помог выделить основные направления правового регулирования и систему общих судебно-экспертных отношений, формально-юридический метод способствовал выяснению содержания правовых норм судебно-экспертного законодательства.

Обращено внимание на то, что юридическая конструкция общей части действующего закона о судебной экспертизе, с точки зрения юридической техники в целом и нормотворческой в частности, представляет собой пример законотворческого анахронизма, в котором не соблюдены должным образом ни содержательные, ни формальные требования культуры правотворчества, что непосредственно осложняет его выполнение, соблюдение и применение.

Подчёркнута необходимость предписаний общего характера для лучшего понимания сути, целей и содержания конкретных предписаний. Предложено объединить в общих положениях основного акта судебно-экспертного законодательства предписания, определяющие: понятие, терминологию, содержание, правовую основу, задачи, принципы судебно-экспертной деятельности и их содержание, субъектный и объектный состав судебной экспертизы, а также полномочия государственных, межведомственных, ведомственных и общественных органов по государственному регулированию и управлению судебно-экспертной деятельностью.

Установлено, что содержание большинства источников судебно-экспертного права свидетельствует о дифференциации их предписаний, которую в особенной части можно производить по трём родовыми кри-

териям: виду субъекта судебно-экспертной деятельности (по признакам ведомственного подчинения, формы собственности); виду судебной экспертизы; виду судопроизводства.

Приведены аргументы, доказывающие отсутствие единой научно обоснованной системы взаимосвязанных нормативно-правовых актов судебно-экспертного законодательства, следствием чего являются социальные предпосылки для систематизации судебно-экспертного законодательства в виде кодификации. Обосновано направление максимально высокой степени совершенства законодательства, формой выражения которой должен стать Судебно-экспертный кодекс Украины.

Ключевые слова: судебно-экспертные отношения, система источников, общая часть, судебно-экспертное право, норма права, судебно-экспертная деятельность.

R. Kirin

CONTENT AND SYSTEM OF FORENSIC LAW SOURCES: THE GENERAL PART

The problem of studying forensic law sources, as an element of the national legal system, is becoming urgent today. By studying their systemic properties, the possibility of scientific forecasting in the development of the legal system tendency, determining courses of the most effective steps to improve the entire mechanism of legal regulation of forensic relations' complex is increasing.

The article purpose is to conduct research on the prerequisites for systematizing the modern array of the forensic science legal basis in Ukraine and to identify theoretical and applied peculiarities for the formation of the general part content in the system of forensic law sources.

To uncover the problem and subject of examination, as well as to accomplish the tasks, the synthesis method was used, which helped to identify the main areas of legal regulation and the system of general forensic relations, the formal legal method helped to clarify the content of forensic legislation legal norms.

Attention is drawn to the fact that the legal construction of the general part of the current Law on judicial examination from the point of view of legal technique in general and rule-making in particular is an example of legislative anachronism in which neither substantive nor formal requirements of the culture of law-making are properly observed, what directly complicates its implementation, compliance and application.

The need for injunctions of a general nature is emphasized with the purpose for a better understanding of the essence, objectives and content of specific injunctions. In general provisions of the basic act of forensic legislation it is offered to combine injunctions that define: the concept, terminology, content, legal basis, objectives, principles of forensic activity and their content, subject and object composition of forensic examination, as well as the powers of state, interdepartmental, departmental and public bodies on state regulation and forensic management.

It has been established that the content of most sources of forensic law testifies to the differentiation of their injunctions, which can be carried out in a special part according to three generic criteria: the type of forensic activity entity (based on departmental subordination, form of ownership); type of forensic examination; type of legal proceedings.

Arguments on the lack of a single scientifically based system of interconnected regulatory legal acts of forensic legislation are presented, which, as a result, created the social prerequisites for its systematization in the form of codification. The course of the highest degree of legislation perfection is substantiated, which should be presented in the form of Forensic Code of Ukraine.

Keywords: forensic relations, source system, general part, forensic law, norms of law, forensic activities.

Надійшла до редколегії 16.06.2020

Кірін Р. С. Зміст і система джерел судово-експертного права: загальна частина// *Теорія та практика судової експертизи і криміналістики: зб. наук. пр./редкол.: О. М. Ключев, В. Ю. Шепітько та ін. Харків: Право, 2020. Вип. 21. С. 148—164. DOI: https://doi.org/10.32353/khrife.1.2020_10.*